

nekoliko, ovlašnih, napomena

milivoj nenin

U onoj meri koliko to *termini indikatori* zahtevaju, sa nekoliko, manje više ovlašnih, napomena zadržaćemo se na književnoj kritici.¹

Ako se, danas, hoće negirati književna kritika jednog kritičara ili, pak, određenog vremenskog perioda, to se može sa lakoćom učiniti. Pomoću jedne jedine, gotovo magične reči. (Ne moramo se ni obazirati na domet te kritike). Dovoljno je za tu kritiku reći da je *impresionistička* i stvar je okončana. Ta kritika je subjektivna, dakle, neobjektivna, vrlo male praktične koristi, jednom rečju anahrona. (A ako nešto sada ne vredi, znači da nikad nije ni vredelo). Koga danas zanima individualni doživljaj književnog dela, kao da se čuje pitanje. I pored nekih malih rezultata koji joj se priznaju, impresionističkoj kritici danas je odzvonilo. Hoće se jedna drugačija kritika.

Dovoljno je uzeti »Rečnik književnih termina«,² videti odrednicu »Književna kritika« pa shvatiti anahronost impresionističke kritike. Traži se književna kritika koja će se približiti nauci a vrednost impresionističke kritike koja »polazi uvek, makar i prećutno, od određenih teorijskih stavova« zavisi samo od jedne stvari: »Cela je stvar u tome da li su ti stavovi na određenoj visini modernih naučnih teoretskih znanja«. Ako su ti stavovi na visini, onda se toj kritici priznaje vrednost i može ući u oblast »nauke o književnosti«. A gde je tu ličnost i talenat kritičara zapitaće se naivan čitalac. Naravno, produžuje dalje Zdenko Škreb – pisac te beleške – poželjno je da je kritičarev duh inventivniji; jer se pruža dragocen materijal teoriji književnosti za njena uopštavanja.³ Dakle, ličnost kritičara i njena inventivnost, samo su u službi teorije književnosti. (A kritika, pak, nezavisno od ličnosti kritičara, pročitali smo u početku te beleške, služi kao spona između književnog dela i čitalaca).

Uputnica iz »književne kritike« u istom »Rečniku književnih termina« vodi nas ka odrednici »impresionistička kritika«; za koju se kaže da je vrsta književne kritike koja za osnovni kriterij uzima utisak koji delo izaziva. U osnovi te kritike, čitamo dalje, leži uverenje da ne postoji istina o umetničkom delu; i ne priznavanje objektivne kritike. Ali, i ovde u ovoj vrednosno neutralnoj belešci provejava neki negativan odnos prema impresionističkoj kritici: u samom načinu isticanja njene vrednosti. Iako nema nekih »ozbiljnijih« pretenzija, priznaje joj se da nauci o književnosti i umetnosti pruža dragocena svedočanstva o prirodi umetnosti... I tu u činjenici da nema »ozbiljnijih« pretenzija i da je u službi, njene vrednosti se iscrpljuju. Ako se, dakle, hoće negirati književna kritika, u ovim našim prostorima, dovoljno je za nju reći da je impresionistička i time je sve rečeno: i da nije ozbiljna, i da je neobjektivna i da se naukom o književnosti ima vrlo malo veze.

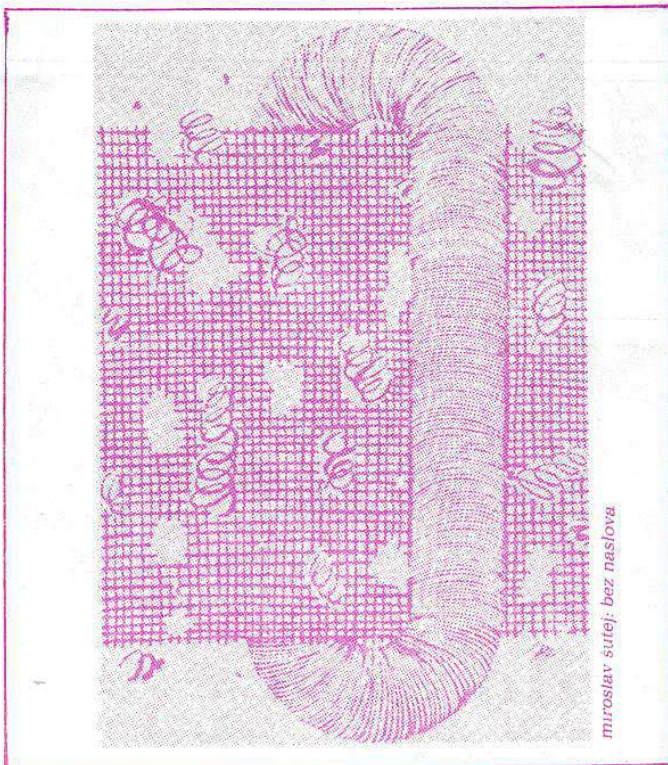
Ovako sahranjenoj impresionističkoj kritici još jednom je čitao opelo i Petar Milosavljević u svojoj »Metodologiji proučavanja književnosti«.⁴ Uzimamo dakle, najnovija dostignuća naše nauke o književnosti. Odmah se vrednosno određujući (odvajajući impresionističku od analitičke kritike) Petar Milosavljević kaže da se osnovni model impresionističke kritike prikazuje sa rečenicom Anatola Fransa koja glasi: »Dobar kritičar je onaj koji priča o avanturama svoje duše među remek-delima«. (Možda bi se rečenica Anatola Fransa mogla ublažiti; i jednostavnije je i preciznije napisati da je reč o avanturama duše kritičara među delima, jer ne piše kritičar samo o remek-delima). Za takvu kritiku Petar Milosavljević kaže da nije usmerena da govori o delu »već o tome šta je tekst dela u kritičarevom subjektu prouzrokovao: o emocijama i asocijacijama koje je u njemu izazvao«. (Iz te perspektive posmatran, Marko Ristić bi mogao da bude paradigma te i takve kritike. Jer, baš Marko Ristić – povodom »Seoba« Miloša Crnjanskog – precizno piše da se veličina jedne knjige vidi u neiscrpnosti asocijacija koje ona izaziva. Ne nalazi, dakle, njenu vrednost van svog čitalačkog i životnog iskustva. I kada na drugom mestu Marko Ristić kaže za književnu kritiku da je objektivna time samo ističe njenu subjektivnost: vredna je i objektivna samo ona kritika

u kojoj je prelomljena ličnost kritičara. Reč je ipak o subjektivnosti).

Dalje, za interpretaciju impresionističke kritike (jer u analizi pojma književne kritike odvajati interpretaciju od vrednovanja) Petar Milosavljević piše: »Pošto ta interpretacija nema oslonca u nečemu van subjekta, ona je po prirodi takva da ima toliko interpretativnih mogućnosti koliko ima i subjekata interpretiranja«. Ako bismo i pristali na ovo, iz naše perspektive, nasilno i veštačko podvajanje na interpretaciju i vrednovanje; morali bismo osvetliti činjenicu da li interpretacija ima ili nema oslonca u nečemu van subjekta. To se, čini nam se, može učiniti i jednostavnim pitanjima: zar interpretacija ne počinje sa tekstom? Zar nije reč o asocijacijama koje tekst izaziva? Mada, po nama, vrednost književne kritike jeste u činjenici da ima toliko interpretativnih mogućnosti koliko ima i kritičara.

Za impresionističkog kritičara bi, po Milosavljeviću, dakle bilo bitno »da može da otkrije svoj doživljaj ili svoj stav prema delu na način artikulisan i literarno uobličen«. Zar tražiti nešto više od literarno uobličenog doživljaja dela i stava prema delu?

Ali, Petar Milosavljević traži drugačiju kritiku. Traži se interpretacija »usmerena na osvajanje objekta putem analize« koja po prirodi treba da je analitička. Takva interpretacija – suprotna impresionističkoj – osvaja delo sistematski »sa razrađenim metodološkim instrumentarijem«. (Uzگرد, pred delom je umesto ličnosti kritičara sada metodološki instrumentarij).

miroslav surlej: bez naslova

I sada ono što ne iznenaduje, iz toga Petar Milosavljević izvlači zaključak da što je razrađeniji metodološki instrumentarij, što je konzekventnija primena istraživačkih sredstava, to je više »izvesnosti da se dođe do autentičnog smisla dela«. Od kritičara se, dakle, zahteva što manje subjektivnog (možda bi bilo poželjno i da nestane), a više metoda i obrazloženih argumenata. »I takva kritika ima za cilj razumevanje, ali do punog razumevanja ona ne dolazi na osnovu intuicije ili neposrednog doživljaja, već na osnovu analize, istraživanja«. (Kao da Petar Milosavljević ima u vidu kritiku i drugog kritičara kojeg ćemo posmatrati u ovoj studiji. Jer baš Milan Bogdanović kaže da sistemi ostaju nemoćni, i da je potrebno imati slobodan duh. Po Bogdanoviću kritika je tek kroz otpor metodu stvaralačka i subjektivna; a busolu za kritičara vidi upravo u intuiciji...)

Ne bismo se više zadržavali na Milosavljevićevoj viziji literature i mogućnostima njenog tumačenja, kao i pokušaja da se dođe do »autentičnog smisla dela«. (Mada taj konačni, autentični smisao izaziva jezu....) Nama je bliža drugačija vizija literature i smisao kritike, ponavljamo, vidimo baš u tome što ima toliko interpretativnih mogućnosti koliko ima i subjekata interpretiranja. Naravno, da unutar različitih

kritičkih tekstova razlikujemo autentičnu i neautentičnu kritiku. I tu tražimo »sjedinenje tvoračkih i ispitivačkih osobina u kritičaru«; kao što je činila Isidora Sekulić i ponavljamo njenu tvrdnju da je autentična kritika »samostalna grana književnosti«.⁵ (Ako nam se već pruža prilika da zaoštrimo ideje Isidore Sekulić, mogli bismo razlikovati kritičara od drugih stvaralaca po meri eksplicitnosti... To je ono što kaže Rober Kanters – pisujemo iz teksta Petra Džadžića »Raskršća kritike«⁶ – »Književnost možda predstavlja najduži i najsajniji govor koji je ljudski duh samome sebi uputio: veština književne kritike sastoji se u tome da izvuče sve što može iz tog govora«. Sve umetnosti su neme, jedino kritika govori, kaže i Nortrop Fraj; otuda kritičara doživljavamo kao stvaraoca koji govori. Ne može se reći da je, na primer, Danilo Kiš manje stvaralac u svom »Casu anatomije« negoli u svojim romanima).

Dakle, nije presudan »metodološki instrumentarij« već talenat kritičara, sposobnost da ono što hoće reći bude i literarno uobličeno. U korenu kritike je, bez obzira koliko to zvučalo anahrono, da je impresionistička, da počiva na doživljaju dela i na traženju konteksta za taj doživljaj. A iz ubedljivosti doživljaja i uverljivosti konteksta niče vrednost kritike.

Kada je kritika u pitanju neke stvari treba i ponoviti i posebno akcentovati. Govoreći u knjizi »Priroda kritike« o tome kada se javlja književna kritika, Svetozar Petrović njen nastanak vidi na izmaku klasicizma, kada se pisci zalažu za suđenje a posteriori, po događaju, a ne apriori, po pravilu. »Anarhija ukusa« bi, dakle, po Svetozaru Petroviću, bila uslov samog postojanja kritike; pri tom Petrović najpre ima u vidu subjektivnost doživljaja. Dakle, tek kao subjektivna, bez unapred pripremljenih merila, kritika ima svoj prostor kreativnog. (To je onaj Džadžićev kritičar koji »se trudi da sudi po zakonima, a te zakone uzalud nastoji da izgradi«. Jer, ukoliko ih izgradi: tu više nema književne kritike). Očito govor o kritici koji se ne plaši više različitih kritika i ne traži jednu, konačnu, neopozivu, posle koje se više nema šta reći. Funkcija kritike je da »obogati naš smisao za književnost«; a ne da dospe ko konačnog suda...

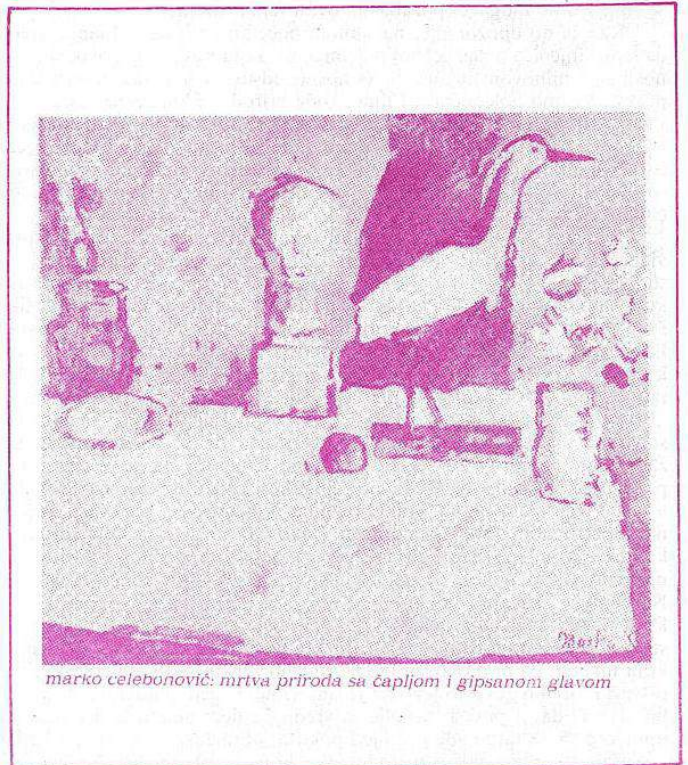
Kada Nortrop Fraj kaže da javnost koja pokušava bez kritike »pretvara umjetnost u nešto divlje i gubi svoje kulturno pamćenje«⁷ ima u vidu vrednosni sud bez kojeg kritika ne može postojati. To je ona svetla uloga kritike u vremenu; tu je kritika kao *otpor* vremenu... (Vreme kao sudija ipak je metafora i to ne treba zaboraviti). I zato s pravom beleži Džadžić da nije vrednost Milana Bogdanovića samo u tome što je »obelodanio duh nove književnosti«, već je Bogdanovićeve veličina i u podatku »da on *tako* deluje u vremenu apsolutistički rasprostranjenog racionalističkog i pozitivističkog duha, što znači protiv glavne i najuticajnije struje epohe«. I zato kad ističemo ključne osobine književnih kritičara, Marka Ristića i Milana Bogdanovića, imamo u vidu »kritiku živih« kao avanturu duha; jer ne treba smetnuti s uma često prisutno slepilo za otpor vremenu. Dovoljno je videti deo rečenice iz teksta Milana Kašanina »Samovoljnost amatera« koji deluje baš protiv »kulturnog pamćenja«, iako je prividno drugačiji. Kašanin kao gorku primedbu beleži da »naši kritičari i istoričari sve više su se udaljavali od prošlosti«; i baš tim delom rečenice pokazuje da mu izmiče smisao kritike i njen zadatak u vremenu. (Kašaninovo nepristajanje na to da kritika postoji u sadašnjosti, jednako je zahtevu da čovek dokaže svoje plivačko umeće na kopnu, a ne u vodi).

Upravo kritiku kao avanturu duha imamo u vidu kad pišemo o Marku Ristiću i Milanu Bogdanoviću; kritiku koja se može čitati kao literarni tekst, ali i kritiku koja i pored u većini slučajeva sličnog suda, do tog suda dolazi različitim putem. (To je ona »anarhija ukusa« o kojoj govori S. Petrović). Tu zapravo nema jaza između interpretiranja i vrednovanja. Smisao književne kritike nije u vrednovanju samom po sebi, sud o delu ukoliko nemamo »dokazni postupak« nije književnokritički čin. Tek sa putem koji je do tog suda doveo jeste književnokritički čin. Kao što i »put« bez vrednosnog suda vodi u čorsokak.

Ali, ako ovde na jedan određeni način branimo impresionizam, moramo reći da impresionizam čitamo kao pravo na razliku, na drugačiji sud, na ostvarivanje subjektivnosti u posebnoj duhovnoj oblasti. I baš zbog tog ostvarivanja subjektivnosti tu kritiku koju su pisali Marko Ristić i Milan Bogdanović mogli bismo, uslovno naravno, nazvati *naglašeno subjektivističkom*. (Uzgređ, tu naglašeno subjektivističku kritiku gde je bilo bitno – ono što je još Škerlić napisao – da je »sloboda prvi i poslednji uslov opstanka«; u vremenu između dva rata pisali su i Isidora Sekulić, pa Stanislav Vinaver, te Velibor Gligorić, prirodno, sa različitim dometima).

Bez obzira koliko to zvučalo kao opšte mesto, ne treba zaboraviti da kritike nema izvan vremena. Književna kritika odgovara na određena pitanja koje vreme postavlja pred nju, ali kritika – ako je pišu stvaralački, preobražava-laki duhovi – vremenu postavlja relevantna pitanja. Tu bitku sa vremenom u svojim najplodnijim periodima izdržali su i Ristić i Bogdanović. Javljajući se u vremenu posle »tiranije kritike«, i u trenucima kada su se posle nacionalnih, opštih pitanja počela snažno isticati pitanja ličnog, i Marko Ristić i Milan Bogdanović su pisali kritiku koja je imala sluha za prirodu književnosti koja je tek nastajala.

Ali, kada se sa prirode književnosti prede na njenu socijalnu funkciju, naši autori neće izdržati. Ali se neće ni povlačiti. Nudiće određene odgovore, načinjati određena pitanja; ali objedinjavajući ugao kojim su hteli da sažmu odnos književnosti i njene uloge u društvu, jednostavno im je izmicao. Taj poraz, i pored redova punih duha, bio je lako primetan tek posle drugog svetskog rata.

marko celebonović: mrtva priroda sa čapljom i gipsanom glavom

Možemo poštovati intenciju kritike da se približi delu što je moguće više – konačno to je i cilj svake kritike – ali nemoguće je govoriti o objektivnoj kritici. Precizno se suprotstavio tzv. objektivnoj kritici još Branko Lazarević u tekstu »Stvaralačka kritika«⁸ kada je napisao: »One imaju izgled kritike, i prividno su to, ali u stvari znače laži sa izgledom »istine« jer su lišene žiga ličnog i pravnog ljudskog izraza«. Objektivna kritika bi bila nemoguća i po Svetozaru Petroviću zato što bi kritiku »radikalno, praktički potpuno organičenje subjektivnosti našeg doživljaja lišilo unutrašnjeg smisla«.

Otuda ovih nekoliko napomena treba čitati, ukoliko to nije pretenciozno, kao odbranu književne kritike, gde će akcentat biti na književnom, na duhu, na onome što kritiku čini stvaralačkom, dakle i subjektivnom.

¹ Odlomak iz studije koja posmatra Marka Ristića i Milana Bogdanovića kao antipode.

² Videti »Rečnik književnih termina«, *Nolit*, Beograd, 1985. godine.
³ Nama je, recimo to odmah na početku, bliže ono što o tome piše S. Petrović u svojoj »Prirodi kritike«, *Liber*, Zagreb, 1972. knjizi na koju ćemo se još pozivati. S. Petrović, naime, kaže da se od pojedinačnih interpretacija dela ne može polaziti u stvaranju pojmova teorije književnosti »jer je pečat ličnosti bitno utisnut u svaku interpretaciju djela, a raznorodne kvalitete ne možemo zbrajati ni svoditi na zajednički nazivnik«.

⁴ Petar Milosavljević: »Metodologija proučavanja književnosti«, Književna zajednica Novog Sada, 1985. godine.

⁵ Isidora Sekulić: »Beleška o književnim sudbinama nekih autentičnih kritičara«, SKG, 1932, n. s. knj. XXXV, sv. 4, str. 295 – 299.

⁶ Petar Džadžić: »Kritike i ogledi«, SKZ, Beograd, 1973. godine. I dalje u tekstu imamo u vidu »Raskršća kritike« iz te knjige.

⁷ Nortrop Fraj: »Anatomija kritike«, *Naprijed*, Zagreb, 1979. godine.

⁸ Branko Lazarević: »Stvaralačka kritika«, SKG, 1927, n. s. knj. XX, sv. 6, str. 428 – 436; sv. 7, str. 509 – 522.